

KELMĖS DVARO SAVININKAI GRUŽEVSKIAI

MORTA BAUŽIENĖ
DANUTĖS MUKIENĖS NUOTRAUKOS

Kelmės dvaras rašytiniuose šaltiniuose pradamas minėti XV amžiuje. Tada valda priklausė Lietuvos didiesiems kunigaikščiams. Apie 1579 m. Kelmės dvaro valdą įsigijo iš Mazovijos atvykęs Povilas Gruževskis. Kelmės dvare ši didikų šeima, kuri garsėjo Lietuvos politiniame gyvenime, šeiminkavo iki 1940 metų.

Kelmės dvaro valdytojai aktyviai dalyvavo reformacijos sąjūdyje. Kaip rašo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Kelmėje katalikų bažnyčia buvo nuo Žemaitijos krikšto pradžios. 1424 m. Žemaitijoje būta tik 12 katalikų bažnyčių [7, 63], viena jų – Kelmėje. Prasidėjus reformacijai, Kelmės dvaro valdytojai aktyviai dalyvavo reformacijos sąjūdyje, tad nekelia nuostabos tai, kad Kelmės katalikų bažnyčioje 1596 m. įsikūrė evangelikai-reformatai. Žemaičių vyskupui Mikalojui Pacui padedant, Varnių kanauninkas Jonas Kazakevičius apskundė Jurgį Gruževskį „Raseinių sūdams, kuriuose Gruževskiui makliavojant, patraukė jį toliau į aukščiausią

Didikų Gruževskių herbas
Liubičiai. Nuotrauka iš RKIC
archyvo

sūdą Lietuvos, Vilniuj besantį. Tas, priderančiai reikalą perkratęs, 22 dienoj rugpjūčio mėnesio 1609 meto išpažino Gruževskį už kaltą, įsakė, kad bažnyčią su visais jos turtais sugražintų [...]. Gruževskis, kaipo vyras protingas, nebebardamos daugiau, bažnyčią su jos soda spėriai atidavė, o už apvalkalus, drabužius ir indus bažnyčios [...] paskiau užmokėjęs 60 kapų skatikų lietuviškų, atsikratė katalikais“ [7, 100–101]. J. Gruževskis pasirūpino, kad 1615 m. būtų pastatyta mūrinė parapijinė evangelikų reformatų bažnyčia, prie kurios veikė ir mokykla [7, 233].

Kelmėje buvo ne tik Žemaitijos reformacijos centras, bet ir reformatų bažnyčios Žemaitijoje senjoro rezidencija. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius yra aprašęs keletą Kelmėje įvykusių susidūrimų tarp katalikų ir reformatų.

1672 m. per Dievo kūno šventę į protestantų tikėjimą perėjęs buvęs katalikų kunigas su monstancija rankoje, lydimas grupelės

Kelmės dvaro sodyba. Centre – Gruževskių dvaro rūmai, kuriuose veikia Kelmės krašto muziejus

žmonių, įėjęs į bažnyčią pamaldų metu ir tikinčiųjų akivaizdoje metęs Švč. Sakramentą žemėn sakydamas: „kam čia garbinti tą duonos gabalėlį, kuriame nė kokio nėra Dievo“ [7, 140]. Už šį išsišokimą reformatams teismo sprendimu teko sumokėti 12 000 auksinų dydžio baudą. Gauti pinigai buvo atiduoti Kelmės katalikų bažnyčios reikmėms. Jau anksčiau, 1669 m., Kelmės katalikų bažnyčia buvo gavusi dalį pinigų iš 13 000 auksinų baudos, kurią sumokėjo Šiluvos kalvinistai už susidūrimo su katalikais metu peršautą Nukryžiuotojo paveikslą [7, 136–137].

Kontreformacijos laikais protestantų bažnyčios nyko, buvo griauamos, deginamos. Palyginus su kitais Lietuvos aristokratais protestantais, M. Valančius Gruževskius laikė gana tolerantiškais. Tai išėję į naudą patiems protestantams. „Per protingą ponų Gruževskių su katalikais elgimos Kelmės bažnyčia (evangelikų reformatų – M. B.), kitoms seniai pragaišus, lig šiolei išliko.“ [7, 384]

Reformacijos laikotarpiu Lietuvos valstiečiai ir miestelių gyventojai privalėjo melstis tokioje bažnyčioje, kurią pripažino juos valdę dvarininkai. Sofija Gruževskienė 1610 m. buvo išleidusi bažnyčios lankymo nuostatus Kelmės dvaro valstiečiams ir miestelėnams. Jie turėjo sekmadieniais ir švenčių dienomis dalyvauti pamaldose evangelikų reformatų bažnyčioje, tuoktis, krikštyti ir laidoti pagal protestantų apeigas.

Generolas Jurgis Gruževskis (1590–1651) dalyvavo XVII a. kariuose su Švedija ir Rusija. Kai 1655 m. rusai okupavo Vilnių, o į Lenkiją įsiveržė Švedijos karalius Karolis X Gustavas, Lietuvos kariuomenė buvo per silpna apsiginti ir pasitraukė prie Kėdainių. LDK didysis etmonas ir Vilniaus vaivada Jonušas Radvila pradėjo derybas su švedų vietininku generolu M. Gardžiu (*Magnus de la Gardie*). 1655 m. spalio 20 d. Kėdainiuose pasirašyta sutartimi buvo nutraukta unija su Lenkija ir sudaryta su Švedija. Karalius Jonas Kazimieras buvo nušalintas nuo sosto, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu paskelbtas Karolis X Gustavas. Jurgio Gruževskio sūnus Jonas kartu su 1 134 kitų asmenų pasirašė Kėdainių sutartį. Tačiau M. Gardžiui sutartis buvo reikalinga tik tam, kad ramiai užimtų Lietuvos žemes. Švedai čia elgėsi kaip plėšikaujantys okupantai. Nusivylęs sąjungininkais, kurie tapo okupantais, Jonas Gruževskis įsijungė į 1656 m. balandžio sukilimą prieš švedus. Nors sukilėlių malšinti su papildomomis pajėgomis atvyko pats M. Gardis, žemaičiai okupantus iš savo žemių išvijo. Švedų įgula iki 1657 m. sausio išsilaukė tik Biržų pilyje.

Rusijos–Švedijos karo dėl Baltijos pakraščių (Šiaurės karas, 1700–1721) metu Lietuva ėjo iš rankų į rankas. Žygiuodami per Žemaitiją, švedai 1701 m. Kelmę sudegino, dvarą – taip pat. 1707 m. Kelmę dar nusiaubė ir maras.

Lietuvą prijungus prie carinės Rusijos, bajorija neteko išimtinės teisės dalyvauti krašto valdyme. Sumažėjo bajorijos politinės veiklos galimybės [5, 31]. XIX a. Lietuvos aristokratai taip pat ieškojo būdų daryti įtaką krašto politiniams procesams, susigrąžinti valstybės savarankiškumą. Kelmės savininkai Gruževskiai buvo aktyvūs 1831 m. sukilimo dalyviai, net jo organizatoriai. Julius Gruževskis, kuris tada buvo tik 22 metų amžiaus, priklausė Raseinių apskrities sukilėlių komitetui, kurį sudarė 12 narių. Nors 1831 m. kovo 17 d. Tytuvėnuose įvykusio pasitarimo metu Komitetas nusprendė sukilimą pradėti kovo 26 d., jis prasidėjo para anksčiau. Sukilimo pradžią teko paankštinti dėl įvykių Kelmės dvare. Dvari-

(Nukelta į 18 p.)

Kelmės dvaro sodybos vartai

Kelmės dvaro savininkų Gruževskių šeimos ekspozicijos fragmentas Kelmės krašto muziejuje, kuris veikia Kelmės dvaro rūmuose

Kelmės dvaro savininkų Gruževskių šeimos ekspozicijos fragmentas Kelmės krašto muziejuje

(Atkelta iš 17 p.)

ninkui J. Gruževskiui nurodžius, „apskrities matininkas K. Jautokas kovo 23 d. sukviėtė į savo namus Kelmės dvare patikimus apylinkės dvarininkus, bajorus ir miestelėnus, kuriems paskelbė Komiteto nutarimą pradėti sukilimą ir paragino ruošti ginklus. Rytojaus dieną, kai K. Jautoko namuose kelmiškiai liejo kulkas, nelauktai atvyko rotmistras Poplonskis [...]. K. Jautoko žmonės nespėjo paslėpti kulkoms lieti skirtų formų, amunicijos ir kitų kariškų daiktų [6, 134]. Bijodami, kad gali būti suimti, kelmiškiai sukilimą pradėjo anksčiau. 1831 m. kovo 25 d. rytą jie užėmė Kelmę, išvaikė oficia-

lią valdžią, paleido rekrutus ir paskelbė miestiečiams apie prasidėjusį sukilimą, pakvietė jame dalyvauti. Kitą rytą sukilėliai trimis kryptimis (nuo Dubysos, Ariogalos ir Kelmės) puolė apskrities centrą Raseinius ir juos užėmė. Iš Komiteto narių buvo sudaryta laikinoji Raseinių apskrities vadovybė, į kurią įėjo Julius ir Steponas Gruževskiai. Reguliariosios kariuomenės organizavimo pagrindais apskrityse buvo sudarytos sukilėlių karinės formuotės. J. Gruževskis savo lėšomis suformavo sukilėlių ulonų pulką, kuriame buvo 550 raitininkų. Skirtingai negu kiti sukilėlių kariniai daliniai, J. Gruževskio ulonų pulką sudarė tik savanoriai, jiems ginklai ir mundiruotė buvo nupirkta už J. Gruževskio pinigus. Pulkas turėjo 43 karabinus, 215 pistoletų, 50 kardų ir 380 iečių [6, 129]. J. Gruževskis savo valstiečiams, kad patrauktų juos į sukilimą, suteikė asmens laisvę ir atleido juos nuo visų prievolių [6, 395].

Sukilimas vyko permainingai. Gegužės pradžioje galingesės caro kariuomenės pajėgos užėmė beveik visus apskrities miestus. Sukilėliai susiskirstė į judresnes formuotes, perėjo prie partizaninio karo taktikos ir gegužės antroje pusėje – birželio pradžioje kontroliavo visą Lietuvos teritoriją. Žinoma, kad J. Gruževskio ulonų pulkas pabuvojo prie Vadžgirio (gegužės 12 d.), Veliuonos (gegužės 15 d.), Panemunės pilyje (gegužės 17 d.), Eržvilke (gegužės 19 d.), Jurbarke (gegužės 23 d.). Birželio pradžioje, kai Lenkijos kariuomenės daliniai atžygiavo į Lietuvą ir perėmė vadovavimą, sukilėlių vadovybėje prasidėjo nesutarimai. Tada rusai ėmė telkti didesnes savo kariuomenės pajėgas. Birželio 2 d. į Lietuvą buvo pasiųsti Rusijos rezervinės armijos daliniai (4 pėstininkų ir 2 kavalerijos

Kelmės dvaro savininkų Gruževskių šeimos ekspozicijos fragmentas Kelmės krašto muziejuje

korpusai [6, 287]. Situacija komplikavosi, sukilėliai ėmė patirti vieną pralaimėjimą po kito ir ėmė atsitraukti. J. Gruževskis su savo ulonų pulku liepos 12 d. dar buvo Rietave. Spalio mėnesį veiklesni sukilimo vadai, tarp jų ir J. Gruževskis, išvedė likusius gyvus karius iš Žemaitijos į Prūsijos teritoriją [6, 372].

Sukilimą numalšinus, už dalyvavimą jame dalis Kelmės dvaro žemių buvo konfiskuota (valdoje palikta tik 4 800 margų – apie 270 ha žemės).

J. Gruževskis gyveno Prancūzijoje, vėliau persikėlė į Šveicariją, kur įsteigė laikrodžių gamybos įmonę. Po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo jis įsijungė į Šveicarijoje veikusio sukilėlių emigrantų rėmimo komiteto veiklą. Mirė 1865 m. lapkričio 3 d. Palaidotas Monmartro kapinėse.

XX a. prasidėjusios okupacijos iš pagrindų pakeitė krašto gyvenimą, taip pat ir dvaruose. Kelmės dvaro savininkas Jonas Gruževskis 1919 m. įstojo į Lenkijos armiją. Pagal nepriklausomos Lietuvos įstatymus jis neteko teisės Lietuvoje turėti nekilnojamojo turto, todėl Kelmės dvarą oficialiai valdė jo seserys Sofija ir Adolfina. Vėliau jas sovietų valdžia iš pradžių išvarė iš namų, o vėliau ištrėmė į Sibirą. J. Gruževskis žuvo pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo dienomis.

LITERATŪRA:

1. Adomonis T., Čerbulėnas K., *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, Vilnius, 1987.
2. Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, 1993, t. 3.
3. „Gruževskiai“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2005, t. 7.
4. Jurginis J., Lukšaitė I., *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981.
5. Medišauskienė Z., „Lietuvos dvarai kaip kultūrinio gyvenimo centrai XIX amžiuje“, *Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis*, Vilnius, 2001.
6. Sliesoriūnas F., *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 1974.
7. Valančius M., *Raštai*, Vilnius, 1972, t. 2.

Kolainių bažnyčios griuvėsiuose rasta, Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre restauruota, šiuo metu Kelmės dvaro savininkų Gruževskių šeimos ekspozicijoje eksponuojama 1863-ųjų metų sukilimo vėliava

Didikų Gruževskių laikus menentys laiptai Kelmės dvaro rūmuose

Kelmės dvaro savininkų Gruževskių šeimos ekspozicijos fragmentas